

Xocalı
Onillik faydasız müharibə haqda xatirələrim
Tomas Qoltz

Mənbə: Azerbaijan International jurnalı - AI 10.1 (Yaz 2002)
© Azerbaijan International

Aşağıda Xocalı soyqırımının onillik ildönümü ilə əlaqədar yazıçı Tomas Qoltzun London İqtisadiyyat Məktəbində (London School of Economics) 2002-ci il fevralın 26-sında verdiyi nitqinin redaktə olunmuş nüsxəsi verilib. Bu tədbir Birləşmiş Krallıqda yerləşən [Azərbaycanın] Vətən cəmiyyəti tərəfindən təşkil olunmuşdu. Cənab Qoltz fevralın 21-də Amerika-Azərbaycan Dostluq Cəmiyyəti tərəfindən Vaşinqtonda Kannon Haus Ofis binasında təşkil edilmiş eyni xarakterli tədbirdə bu mülahizələrin qısa versiyasını təqdim etmişdir.

Mənim həm Azərbaycan hökumətində olan, həm də hökumət üzvləri olmayan dostlarım məndən 1992-ci il fevralın 26-da baş vermiş Xocalı soyqırımının 10 illik ildönümünü qeyd etməkdə kömək istəmişlər. Məndən bunu xahiş etdiklərinə görə özümü xoşbəxt sayıram.

Mən hər hansı bir fikir və ya anlaşılmazlığı təkzib edərək bu başdan demək istərdim ki, bu nitq üçün mənə pul verilməyib. Bunu vurğulamaq istərdim, çünki İnternet və bir çox digər mənbələrdə mənim Azərbaycan hökuməti və/və ya Böyük Neft tərəfindən pul verilmiş lakey olduğuma istinad edən məlumatlara rast gəlmişəm. Ona görə də məsələyə aydınlıq gətirmək istərdim: mən Azərbaycanın və ya neft maraqlarını güdən lobbici deyiləm və heç bir zaman olmamışam. Və heç bir zaman nə Azərbaycan hökumətindən, nə də neft və ya hər hansı digər bir şirkətdən Azərbaycana dair hər hansı bir məsələ ilə bağlı iştirak və ya ictimaiyyət qarşısında çıxışlarıma görə bir qəpik belə almamışam.

Lakin buna baxmayaraq mənim Azərbaycana olan güclü rəğbətimə heç şübhə ola bilməz. Bəlkə də bunun ən mühüm səbəblərindən biri on il əvvəl Xocalı soyqırımı ətrafında baş verən hadisələrin şahidi olmağımdır.

Bu gün Azərbaycandan kənarda və təbii ki, Ermənistanın özündə olan çox az adam həqiqətən Xocalı ilə maraqlanır.

Nəyə görə də maraqlansınlar axı? On il ərzində bir-birinin ardınca Bosniya, Xorvatiya, Kosovo, Şərqi Timor və Çeçenistanda geniş etnik təmizləmələrin, eləcə də Ruandada baş vermiş kütləvi qırğın hadisəsinin “Bakirlik Əsrinin,” yeni Sentyabrın 11-də [2001] baş vermiş Dünya Ticarət Mərkəzinin bombalanmasından əvvəlki dövrdə olan ölüm zonalarından bir neçəsinin

adını çəksək—Xocalının 800 ayrı-ayrı qurbanı post-kommunizm dünyasının başlanmasının nişanəsi olan etnik/milli və dini azğınlığın “qanlı gölməçəsində bir damcıdan” başqa heç bir şey deyildir.

Azərbaycanda, Xocalıda öldürülmüş və qaçqın düşən əhali Dağlıq Qarabağ uğrunda gedən müharibədə həlak olmuş və qaçqın düşən insanların yalnız kiçik bir hissədir. Hansı və ya kimin hesabatına istinad etməkdən asılı olaraq həlak olmuşların ümumi sayı 30000-ə yaxındır. Müharibə nəticəsində yurdlarından qaçqın düşənlərin sayı təqribən bir milyona yaxındır. 1994-cü ildə Azərbaycanın 15% ərazisini Ermənistanın ixtiyarına buraxan atəşkəs elan olunana qədər Azərbaycanda yurdlarından qaçqın düşənlərin sayı artıq bir milyona çatmışdı. Rəqəmlər, rəqəmlər.

Hamı, və ya heç olmazsa qurbanlar həmişə bu rəqəmləri şişirtməyə çalışır.

Mən bunu ona görə deyirəm ki, rəsmi surətdə Erməni işğalı altında olan Azərbaycan torpaqlarının 20% olduğu bildirilir. Bu rəqəm yaxşı səslənir, çünki hətta o, sübut olunacaq dərəcədə səhv və siyasətləşdirilmiş rəqəm olsa belə, onu “beşdə-bir” kimi ifadə etmək olar.

Bu yanlışdır.

Ermənilərin işğalı altında 20% deyil, 15% Azərbaycan torpağı var.

Mən Azərbaycanın hökumət dairələrində olan dostlarıma məsləhət görürəm ki, şişirtmək adətlərindən əl çəksələr çox yaxşı olar.

Digər bir tərəfdən erməni təşviqatçıları isə bildirir ki, “müstəqil” Qarabağ özü-özünü işğal edə bilməz və erməni işğalı altında olan Azərbaycan torpaqlarının əsl sahəsi 10%-dən azdır.

20%-ə qarşı 10%.

Birbaşa demək istərdim ki, bu çox gülünc mübahisədir. Bu, qızın valideynlərinə “mən bir az hamiləyəm” deməsinə bənzəyir.

Adam ya hamilə ola bilər, ya da ki, olmaz. Vəssalam.

Eləcə də ya siz Azərbaycan torpaqlarını işğal etmisiniz, ya da ki, etməmisiniz. İşğal olunmuş torpaqların 5 və ya 50% olmasının heç bir fərqi yoxdur.

Yaxşı tanınmış hiyləyə, yəni Azərbaycan torpaqlarını Ermənistanın deyil, “təbə olmayan” Qarabağın işğal etməsinə gəldikdə isə, bu mübahisəni aradan qaldırmaq üçün sadəcə olaraq Ermənistanın hal-hazırkı prezidentinin vətəndaşlığına baxmaq lazımdır (Robert Köçəryan rəsmi surətdə Azərbaycan torpağı sayılan Qarabağdandır). Əlbəttə ki, mübahisəni bir az da dərinləşdirərək Qarabağın Azərbaycanın bir hissəsini deyil, bütünlüklə Ermənistanı işğal etdiyini də deyə bilərsiniz!

Bu bir zarafat idi...

Yenə də Xocalı və 1992-ci ilin 26 fevralına qayıdaq.

Həmin gecə həqiqətən nə baş verdiyi barədə lazımi məlumat olmayıb. Belə bir sual doğa bilər: Çeçenistan şəhəri olan Samaşkidə 1995-ci ildə baş vermiş buna bənzər soyqırım zamanı rusların törətdiyi vəhşiliklərdən söhbət açan Rus insan hüquqları səlibçisi Sergey Kovalyev və ya Memorial təşkilatının Erməni ekvivalentinin yoxluğu və ya ümumiyyətlə mövcud olmadığı bir şəraitdə hər hansı tam dəqiq məlumat mövcud ola bilərmi?

Hal-hazırda bunun dərinliyinə getməyə vaxtımız yoxdur, amma demək kifayətdir ki, “Mümkün olan bütün vasitələrlə” adlanan bu kitab Samaşki soyqırımını haqda olan faktları təkcə Rus deyil, dünya ictimaiyyətinin nəzərinə çatdırmaq üçün edilən bir cəhd idi. Xocalı soyqırımının dərinliklərinə nüfuz edərək bu cür tədqiqat aparılması lazımdır. Lakin bu cür təşəbbüs yoxdur, çünki erməni tərəfinin belə təşəbbüs göstərməyə cəsarəti çatmır.

Təkrar edirəm.

Onların cəsarəti çatmır.

Hələ də qətl tarixlərinin bərpasında problemlər var. Mənim Memorial təşkilatına və onların dəqiq tədqiqat aparmaq və tapıntılarını çap etdirmək cəhdlərinə böyük hörmət bəslədiyimə baxmayaraq, bildirmək istədim ki, onların Samaşki ilə əlaqədar nəşrləri mükəmməl deyil. Kitabda zaman, insan və məkanla əlaqədar səhvlər var. Dərinliyinə varmadan demək kifayətdir ki, Memorial rus komandanlığının Şamil Basayevin silahlı qatara hücum edən və dəmir yollarının təmir edilməsinə qarşı təxribat təşkil edən Abxaziya Batalyonunda yadelli çeçen döyüşçülərinin olmasını şəhəri əhatəyə almaq və sonra da ora hücum etmək üçün bəhanə kimi istifadə etdiyini qəbul edir. Lakin əslində o döyüşçülərin hamısı yerli şəxslər idi. Mən bunu dəqiq bilirəm, çünki mən orada onlarla birgə idim, foto şəkillər çəkirdim. Lakin Abidə (Memorial) orada yox idi.

Onlar adsız Mücahidlər deyildirlər. Onların adları Hüseyn, Ussam, Seylah, Sultan və Əli idi.

Ümidvaram ki, mənim nə demək istədiyimi başa düşürsünüz: əgər hər hansı bir zorakılıq hadisəsinin şahidi olmayıbsa, onda həmin hadisənin mükəmməl açıqlanması problemsiz olmur.

Hətta şahid olan zaman belə problemlərlə üzləşirsiniz. Xocalı hadisələrinin faktlarının açılması ilə əlaqədar problemlər Çeçenistanın Samaşki şəhərində olan hadisələrlə əlaqədar problemlərdən qat-qat mürəkkəbdir.

Xəbəri olmayanlar üçün bildirim ki, həm Azərbaycan, həm də Erməni tərəfdən hər hansı pis bir şeyin baş verməsi ilk əvvəl təkzib olunmuşdu.

Əlbəttə ki, mən Bakıda hökumət başçısı Ayaz Mütəllibovun ləyaqətsiz ifadəsini, yeni haqqında danışılan dövrdə Qarabağda hər şeyin “normalno” (rus dilində “normal”) olduğunu deməsini, eləcə də ermənilərin bir nəfər kimi bu qətdə bir əlləri olmasını inkar etməsini

nəzərdə tuturam. Bu inkardan sonra standart erməni təkzibçiləri azğıncasına bildirdilər ki, həmin soyqırım Azərbaycanlıların özləri tərəfindən edilmişdir.

Bəli! Bəzi dairələrdə Xocalı haqda qəbul olunmuş “həqiqət” məhz budur.

Özünü qırğın

Əlbəttə ki, mahiyyətinə görə aralarında böyük fərq olsa da, inadla irəliyə sürülən “özünü qırğın” arqumenti müsəlman dünyasının bir çox yerlərində qəbul olunan sui-qəsd nəzəriyyəsinə yaxındır. Bu inama görə Dünya Ticarət Mərkəzi və Pentaqon üzərinə hücum günahsız Osama bin Ladenə qarşı silah qaldırmaq üçün bəhanə əldə etmək məqsədilə Amerikanlıların özləri tərəfindən edilmişdir.

Əgər məntiqə tabe olmayan sui-qəsd nəzəriyyəsinin dərinliyinə varmağa can atırsınızsa, buyurun! Mən isə realığa əsaslanmaq istəyirəm.

Beləliklə, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə nə və niyə baş verdi? O zaman mənim öz gördüklərim, eləcə də sonrakı müzakirə və tədqiqatım mənə aşağıdakıları deməyə əsas verir. Qeyd etmək istərdim ki, tədqiqatı mən aparıcı erməni akademikləri və Ermənistan tərəfdə əlaqələri olan digər şəxslərlə birgə (şəxsi təhlükəsizlik məsələləri üzündən mən o şəxslərlə birbaşa əlaqə saxlamamışam) aparmışam. Yəqin ki, “Sumqayıt poqromları” adlandırılmış hadisənin ildönümündən ruhlanan və əlbəttə ki, Qarabağdan Azərbaycanlıların bütün izlərini yox etmək məqsədinə sadıq qalan erməni fədai hərbi hissələri Xocalını ələ keçirə bildilər və ultimatum verərək əhali üçün dəhlizdən “təhlükəsiz keçid” yaradılması barədə təminatı verəcəklərini bildirdilər.

Lakin burada məsələlər qaranlıqlaşır və ya qızğın mübahisəyə səbəb olur. Rusların başçılığı ilə sürətli hücumla keçən quru qoşunun 366-cı diviziyası Qarabağda sülhü təmin etmək üçün müdaxilə gəlmişdi? Sağ qalanlar və Ağdamda müsahibə aldığım dərddən ağılı itirmiş mülki şəxslərdən tutmuş 366-cı diviziyadan qaçan Türkmən hərbiçiləri də bunun belə olduğunu iddia edirlər. Hadisələrin ən ağlabatan erməni versiyasına görə ya köçürmədən əvvəl, ya da köçürmə zamanı atəş açılmış və bunun nəticəsində bir neçə aparıcı erməni komandirləri ölmüşdür. Onların ən yaxşı halda belə nizəm-intizamsız olan dəstələri isə tamamilə nəzarətdən çıxmış və soyqırım başlanmışdır.

Digər bir versiyaya görə guya Bakıdakı hökuməti nüfuzdan salmaq və Mütəllibov rejimini devirmək üçün çevriliş etmək məqsədilə Azərbaycan mülki şəxslərinin Azərbaycan hərbi dəstələri tərəfindən insan yaşamayan yerdə pusquda duraraq güllələnməsini iddia edən versiyadır ki, o da “özünü qırğın” adı almışdır. Əlbəttə ki, bu versiyayı birbaşa rədd etmək olar. Erməni tərəfindən özünə bəraət qazandırmaq və minlərlə mülki insanın “dostluq atəşindən” öldürülməsinin məsuliyyətini öz üzərindən atmaq üçün tez-tez təkrarlanan bu versiya həmişə Ayaz Mütəllibov 1992-ci ilin yazında hakimiyyətdən salındıqdan sonra onun ayağına yazılırdı. Lakin indi hətta Mütəllibov özü də bu versiyayı təkzib etmişdir. Dünən gecə (25 fevral, 2002) BBC-yə verdiyi müsahibədə Sovet Azərbaycanının son Kommunist Partiyasının lideri qərribə bir tərzdə özünü təmizə çıxararaq “Corc Buş Dünya Ticarət Mərkəzi

və Pentaqon üzərinə hücumla görə məsuliyyət daşıyırmı?” kimi ritorik sualı verir və Xocalı soyqırımında Moskvanı sülhü təmin edə bilməməkdə günahlandırır.

Mənə ictimaiyyət qarşısında Mütəllibovun mülahizələri haqda fikir söyləməyə icazə verilib və ona görə də yəqin ki, ədalətli olsun deyər Mütəllibova da əgər istəyirsə mənim onun fikri haqda söylədiklərimə öz rəyini bildirməyə izn verilməlidir və əgər o öz rəyini bildirmək istəsə, mən ona cavab verməyə hazıram. Əgər bunu etmək istəsə, bildirmək istədim ki, mənim rəyim sadəcə olaraq aşağıdakılardan ibarətdir: əgər Azərbaycan tərəfi Xocalını qoruya bilmədiyi üçün günahkardırsa, problemi çözmə bilmədiyinə görə məsuliyyət daha çox mərkəzin—uzaq Moskvanın hakimiyyətinə inanan Ayaz Mütəllibovun üzərinə düşür. Və onun əvvəlcədən qeyd olunmuş mülahizələrindən demək olar ki, biz ilkin razılığa gəlmişik.

O gecə dəhşətə səbəb olan Xalq Cəbhəsi və ya digər qüvvələr tərəfindən planlaşdırılmış qara qəsdlər deyil, onun səriştəsizliyi idi.

Lakin qayıdaq Xocalıya.

Bunu istər qəsd, istərsə də iştirakı rədd etmə adlandırın—nəticə etibarilə heç bir fərq yoxdur. Xocalı Qarabağ münaqişəsinin qalan hissəsi üçün erməni tərəfindən bütün gələcək dezinformasiya üçün stimula yaratdı.

Üç ay sonra mayda Şuşa şəhəri işğal olundu (bu şəhər dərin Azərbaycan mədəni köklərinə malik olduğu üçün onun adı Qarabağın sinonimi kimi işlədilir.) İranın vasitəçiliyi ilə keçirilən yüksək səviyyəli danışıqlar zamanı Xocalıya edilmiş hücumla bənzər yeni bir hücum edildi. Yayılan şayiələrə görə Azərbaycan qüvvələri Stepanakertə (Azərbaycanlıların tarix boyu Xankəndi adlandırdığı Dağlıq-Qarabağ mahalının inzibati mərkəzi) “hücum” etmişdi.

Stepanakertə hücum?

O vaxt artıq Şuşa bütün səhv və siyasi məna ilə yüklənmiş ifadələri işlədərək desək “anklav” içərisində “anklav” idi. Və konfliktin bu yerində “hücumla” başlamaq, açığını desək, ağılsızlıq olardı.

Lakin təbliğat xətti saxlanıldı—erməni müdafiəçiləri çox arxayın şəkildə—Şuşanı işğal edərək özlərini qoruya bildilər.

Növbədə yerli kürdlərə “qiyamda” kömək bəhanəsilə hücum edilmiş Laçın şəhəri idi (Qarabağ və Ermənistanın arasında olan kiçik Azərbaycan şəhəri). Qəribədir ki, haqqında söhbət gedən kürdlər sonda Bakıya qaçdılar. Beynəlxalq müşahidəçilər tərəfindən üzləşdirilən və müsahibə edilən “yerli kürdlər” rayona Yerevandan göndərilmiş və çox güman ki, hamısı yezidi kürdləri, yeni Ermənistanın özündən olan kürdlər idi.

Beynəlxalq ictimaiyyəti çaşdırmaq üçün kürd məsələsindən istifadə çox əla hərbi kələk idi və Levon Ter-Petrosyanın yaxın ətrafının yaşlı üzvlərindən birinin düşüncəsinin məhsulu idi. Bunu mənə Levon Ter-Petrosyan o dövrdə baş verən hadisələrin bütöv şəklini yaratmaq xatirinə bir-birimizin etibarını qazandıqdan sonra açıqlamışdı. Bu, türk məsələsi ilə

əlaqələndirilərək çox yaxşı düşünülmüşdü, belə ki, Azərbaycanlıların “türk” olması və beləliklə də Qərbdə bir çoxlarının düşündüyünə görə türklərin “küdlərə”, küdlərin isə onlara bəslədiyi nifrət əsasında qurulmuşdu.

Mən indi mübahisə etmək istəməzdim, lakin qeyd etmək istərdim ki, Türkiyədə olan küdlər və türklər arasındakı əlaqələrin necə olmasından asılı olmayaraq bu cür əlaqələri nə Sovet Azərbaycanında, nə də müstəqil Azərbaycandakı küdlər və ya hər hansı bir etnik qrupa şamil etmək olmaz. Burada onilliklər boyunca tamamilə fərqli bir etnik siyasət mövcud olub. Bir daha təkrar edirəm. Türkiyədəki türklər və küdlər arasında mövcud olan əlaqə, istər pis, istərsə də yaxşı olsun, Azərbaycandakı küdlər və digər etnik qruplar arasında olan əlaqə ilə eyni deyil. Adi bir misal olaraq göstərmək olar ki, Azərbaycanda illərdən, onilliklərdən bəri kürd qəzet və jurnalları, təşkilatları mövcud olmuş və olmaqdadır. Azərbaycandakı küdlərin Bakıya qarşı ermənilərlə birgə üsyan qaldırması fikri, açıqını desəm, cəfəngiyatdır. Lakin məlum olduğu kimi Laçın işğal olunan zamanı yayılan bu cəfəngiyata dünyanın bir çox yerində inanmışdılar. Çünki erməni tərəfi türk-kürd və kürd-türk konflikti üzərində qurulmuş planına dünya (Qərb) ictimaiyyətini inandıra bilmişdi.

“Afərin” demək istərdim, lakin qəlbim mənə uğurlu təbliğatçıları və mənfur ev yıxanları tərifləməyə imkan vermir.

Kəlbəcərdə də buna bənzər bir hadisə baş vermişdi. Hətta burada ikili siyasət yeridərək Azərbaycan haqda yaratdıqları kürd-türk konflikti mifi ilə Kəlbəcərdə Azərbaycan “hücumuna” qarşı döyüş əhval-ruhiyyəli erməni “müdafiəsi” strategiyasını uzlaşdıraraq çox müvəffəqiyyətli nəticə əldə etdilər.

Çaşqın dünya ictimaiyyəti buna gözlərini yumdu. Erməni qüvvələri daha bir neçə gün qazandı və səbəbsiz olaraq etnik təmizləmə və erməni tərəfindən olan territorial artım nəticəsində Azərbaycan mülki adamlarının, və ya onları Azərbaycan küdləri də adlandırırsınız, yeni axını onları evlərindən didərgin saldı.

Erməni tərəfi?

Xeyir, üzr istəyirəm!

Yalnız Yerevanın iradəsi altında hərəkət edən nəzarətdən çıxmış Qarabağ özünü müdafiə dəstələri!

Və həmin xətt çox uğurlu olduğu üçün davam etdi: Gubadlı, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və sonra da cəfəng görünsə də Ağdam.

Mən bunların hamısını çox yaxşı xatırlayıram.

1993-cü ilin uzun cansıxıcı yayında daxili xaos və çaşqınlıq zamanı Surət Hüseynov Gəncədən Bakıya irəlilədi və bununla da Ağdamı Bakının dəstəyindən məhrum etdi. Lakin bununla belə erməni tərəfi yenə də dəf olunmuş Ağdamda “güclü Azərbaycan hücumunun” gələcəyini elan etdi və onlar özlərini “müdafiə edərək” uğur qazandılar. Bu da Ağdamın

tutulub tamamilə dağıdılması və Azərbaycanın daha böyük bir hissəsinin etnik təmizlənməyə məruz qalması demək idi.

Plan çox yaxşı düşünülmüşdü və effektiv idi. Zənnimcə hərbi baxımdan mən erməni tərəfini bunu həyata keçirdiyi üçün yalnız alqışlaya bilərəm.

Bravo!

Əgər yuxarıdakı sətirlərdən mənim acı gülüşümü başa düşməmisinizsə, izn verin digər bir qələbə və inkar hadisəsi haqqında, yəni belə adlanan “Azərbaycan Səkkizi” haqda danışım.

Bu hadisəni Vaşinqton Post qəzetində nəşr etdirmək üçün mən səkkiz ay sərf etdim, çünki heç kim bu haqda eşitmək belə istəmirdi. Effektiv erməni təbliğatı nəticəsində heç kim Qarabağda olan müharibənin tanış nümunəsi haqda olan fikirlərə inanmaq istəmirdi.

Səkkiz ay. Hər bir qurban üçün otuz gün. Səkkiz.

Haqqında danışdığım səkkiz 1993-1994-cü illərdə Qarabağ konfliktinin son mərhələlərində əsir götürülmüş Azərbaycan desant-təxribat bölməsinin əsgərləri idi. O yazıqlar Kəlbəcərdə tutulmuş, sonra da Yerevan həbsxanasına köçürülmüşlər. Sual doğa bilər ki, əgər Ermənistan müharibəyə qoşulmamışdysa, onda niyə onlar Yerevana göndərilmişdi. Hər halda Yerevanda onlar Beynəlxalq Qızıl Xaç cəmiyyətinin qəyyumluğu altına keçdi və Cenevrə Konvensiyası tərəfindən qəbul edilmiş rəsmi Müharibə Dustaqları statusu ilə bağlı hər bir hüquqa, eləcə də insanlarla görüşmək, evdən yemək bağlamaları, məktublar qəbul etmək hüququ aldılar.

Bir-iki ay hər şey yaxşı keçdi, lakin sonra Qızıl Xaç Səkkizlərə diqqətini və müntəzəm görüş günlərini azaltdı. Bir ay sonra Azərbaycan əsgərləri ilə görüşmək onlara problem oldu. Dustaqları görmək qeyri-mümkün idi. Qızıl Xaç narahat olaraq məsələni araşdırmağa başladı. Sonda ermənilər həmin səkkiz dustağın öldüyünü etiraf etdilər.

Bəs bu necə baş vermişdi? Əvvəlcə erməni tərəfi bildirdi ki, onları qaçmağa cəhd edən zaman güllələyiblər. Lakin məhkəmə zamanı əldə edilmiş dəlil bu vəsiləyə uyğun deyildi. Cəsədlər İnsan Hüquqları Üzrə Həkimlər təşkilatından olan həkim tərəfindən müayinə olundu. Bu təşkilat adətən kinayəli şəkildə ermənilərə rəğbət göstərməsi ilə çox yaxşı tanınan Baronessa Koks ilə əlaqələndirilir. Həkim Derik Ponder müəyyənləşdirdi ki, cəsədlərin üçündə tətik çəkiləndə tüfəngin ağzı kəlləyə dirənmiş olub. Digər üç cəsəddə isə tüfəngin ağzından çıxan atəş elə yaxından olmuşdu ki, faktiki olaraq effekt eyni idi. Başqa sözlə desək, bu açıq-açığına edam idi. Səkkizlərdən qalan ikisinin taleyi bir qədər başqa cür idi. Məhkəmənin dili ilə desək, onlardan biri açıq-açığına sinəyə uzaqdan açılmış tüfəng atəşi nəticəsində, digəri isə başının kəsilməsi nəticəsində ölmüşdür. Deyilənə görə guya sonuncu özü öz boğazını kəsmişdi.

Doktor Ponder cəsədləri humanitar mübadilənin bir hissəsi kimi Bakıya gətirdi. O vaxt belə bir söz gəzirdi ki, guya ermənilər cəsədlərin içəlatını təmizləmiş və orqanların köçürülməsi məqsədilə ürək və qara ciyərləri satmışdılar. Bakıda bu fikrə çox inanılırdı. Lakin doktor Ponder qəti olaraq cəsədlərdən ayrılmış orqanların elmi cəhətdən istifadəyə yararsız olduğunu bildirdi və bununla da həmin fikri inkar etdi.

Daha vacib hadisə isə sensasiyaya uymuş jurnalistlər tərəfindən unuduldu. Doktor Ponder bildirdi ki, Azərbaycanlı Səkkiz “azğınlıqla Cenevrə Konvensiyasının pozulması ilə” öldürülmüşlər. O həmçinin bildirmişdi ki, “heç vaxt belə bir hadisənin şahidi olmamışdı.”

Və nəhayət yalnız səkkiz aydan sonra mən Azərbaycan Səkkizi haqda olan bu hekayəni Vaşinqton Post qəzetində çap etdirə bildim. Səkkiz ay.

Sonra isə ermənilər hekayəni dəyişdilər: indi də Azərbaycanlı Səkkizlərin qaçan zaman öldürülməsi hekayəsindən fərqli olaraq, bu dəfə onların özləri-özlərinə qəsd etməsi hekayətini uydurdular. İntihar. İnsan Hüquqları Üzrə Həkimlər təşkilatından olan hüquq mütəxəssisi təkid edirdi ki, nəzəri cəhətdən bunun mümkün olmasına baxmayaraq, əldə olan dəlillər bu variantın ağlasığmaz olduğunu göstərir. Həmin şəxslər ermənilər tərəfindən Cenevrə Konvensiyasının açıqcasına pozulması nəticəsində həbsxanada öldürülmüşdülər. Lakin yenə də ermənilər buna görə heç bir cəza almadılar. Çünki onlar doktor Ponderi öz tərəflərinə çəkərək onun “qeyri-mümkündür” əvəzinə “ağlasığmazdır” deməsinə nail oldular. Və beləliklə də dünya ictimaiyyəti buna göz yumdu.

Sizin aranızda edam haqda—EDAM HAQDA—Cenevrə Konvensiyasının pozulmasının nümunəsi kimi Azərbaycanlı müharibə dustaqlarını xatırlayan varmı? Kimdir o? Kim?

Bu Ermənistanın müvafiq ictimai əlaqələrinin növbəti qələbəsi idi. Eyni zamanda düşünə bilərsiniz ki, bu həm də sizin nadanlığınız üzündən baş verib. Bu doğrudan da belədir.

Ermənilərin əsas əldə etdikləri nə oldu? Qisaslarını aldılar mı?

Əgər Orta Şərqi yaxın tarixi hər hansı bir göstərici rolu oynayarsa, qələbənin şirin dadı acılaşacaq. Və qonşularından yadlaşdırılmış, lakin həmin qonşularla yaşamağa məhkum olunan Dağlıq-Qarabağ müharibəsinin qalibləri özləri əsl qurbanlara çevrilə bilər.

Bəs onda nə etməli? 1994-cü ilin mayından atəşkəs elan olunub. Minsk qrupu (Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının (ATƏT) 12 üzvü) hədsiz sayda müzakirələr edib. Presidentlər Heydər Əliyev və Robert Köçəryan arasında təkrar-təkrar qapalı danışıqlar olub.

Mən bütün detalları bilmirəm, lakin mənə “sülh danışıqları həmişə Qarabağın son statusu məsələsində, eləcə də Sovet dövründəki Dağlıq Qarabağ Muxtar Rayonunun rəsmi sərhədlərindən kənarda olan zəbt olunmuş ərazilərin statusu məsələsində ilişib qalır” demək həqiqətə uyğun olardı.

Beləliklə, Azərbaycanlı dostlarımdan acı bir sual soruşmaq istədim. Müharibə adlanan bu dəhşətli şeydə bacarıqsızlığa haqq qazandırmaq olarmı? Yanlış rəhbərlik və ya mütəffiq seçməyə və ya onlara dözməyə haqq qazandırmaq olarmı? Və əgər bunlara haqq qazandırmaq olmazsa, vəziyyət hər hansı bir ideal başlanğıc status-kvo və ya universal “dönmə hüququna” qayıdırsa, başlanğıc status-kvo və ya ideal “Başlanğıc İli” hansıdır?

Şərqi rayonların (Dağlıq Qarabağdan kənarda) və Kəlbəcərin işğal olunduğu 1993-cü ildirmi? Bəlkə Başlanğıc İli Şuşa və Laçının işğalından əvvəl olan 1992-ci ildir? Və ya bəlkə o, Xocalıdan da əvvəl 1991-ci ildir?

Və ya 1990-cı ilin yanvarından əvvəl, Çaykənd və Üzük Əməliyyatını və Goranboy/Şaumyanın “etnik dəyişiklikləri” “Başlanğıc İl” adlandırmaq olar?

Və yaxud 1990-cı ildən əvvəl, yəni Bakıda yaşayan ermənilər öz evlərinə qayıtmağa imkan tapacaqlar?

Bəlkə 1988-ci il Sumqayıt hadisələrindən və azərbaycanlıların Zəngəzurdan qovulmasından əvvəlki dövrdür bu?

Niyə görə də Başlanğıc İl 1918, 1915 və ya hətta 1905-ci il soyqırımlarından əvvəlki dövr olmasın?

Niyə də 1828-ci il və Türkmənçay müqaviləsini (bu müqavilə Azərbaycanı Rusiya və İran arasında Şimali və Cənubi Azərbaycana böldü) də Başlanğıc İl kimi qəbul olunmasın? O zaman Yerevan Azərbaycanlıların və ya, heç olmazsa, müsəlmanların yaşadığı məkan idi.

Nə demək istədiyimi anlayırsınızmı?

Başlanğıc il nə vaxt və haradan başlanır?

Bu problemi həll etmək üçün tərəflər hansı tarixə qayıtmalıdır?

Bu acı suala heç bir cavabım yoxdur, mütləq kimsə bu sualı verməlidir. Bu sualı verdikdən sonra mən geniş, ritorik və tarixi sualları bir yana qoyaraq, Xocalı soyqırımını məsələsinə qayıtmaq və 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən o dəhşətli gecənin qurbanlarının üzərində dayanmaq istədim.

Növbəti olaraq müstəqil Azərbaycanın ilk illərində yazılmış kitabımdan seçilən və sadəcə olaraq “Xocalı” adlanan fəslə oxumaq istədim.

Ondan sonra sizin suallarınıza cavab verməyə hazır olacağam.

Tərcümə: Gülnar Aydəmirova

Veb üçün hazırlayan və redaktə edən: Arzu Ağayeva